

Hegel, negation og erfaring

– Et indledende pædagogisk studie i *Phänomenologie des Geistes*

skrevet af Rune Robert Friis, DPU · udgivet 1. maj 2015 · 5706 ord

Abstract

In this article, I argue for the pedagogical importance of Hegel's philosophy, especially with emphasis on the *negative* aspects of experience, which seems to be forgotten within current pedagogical debates. Through a delimited exposition of Hegel's concepts of determinate negation and experience in his major work - *Phänomenologie des Geistes*, this article argues for the bearing of these conceptions in relation to pedagogical philosophy and pedagogical sciences in general. As Hegel's concept of determinate negation is a requisite for the comprehension of his concept of experience, the first section contains an exposition and discussion hereof. The second part focuses on conscious being, which is a key concept for understanding both the experience's and determinate negation's function and meaning within the framework of *PhG*. The third section of the inquiry concerns the concept of experiences. Conclusively, I discuss some of the pedagogical perspectives of Hegel's concepts.

Indledning

Erfaring står som et centralt begreb i pædagogisk og uddannelsesvidenskabelig forskning, da erfaring traditionelt set anses som betydningsfuldt for mennesket og dets udvikling. Diskussioner af hvor afgørende en rolle erfaring spiller, og helt overordnet, hvad erfaring i det hele taget er, er vedvarende og ofte har diskussionerne også betydelig indflydelse på pædagogikkens og uddannelsernes praktiske aspekter. Denne undersøgelse er tænkt som et filosofisk bidrag til disse pædagogiske diskussioner. Bidraget henter jeg i Georg Wilhelm Friedrich Hegels (1770-1831) værk *Phänomenologie des Geistes* (= *PhG*) fra 1807. Værket udgør en

klassisk filosofisk reference i spørgsmålet om erfaring, og er endvidere interessant, idet Hegels erfaringsbegreb er tæt forbundet med hans begreb om *bestemt negation*, der i sig selv er interessant i et pædagogisk filosofisk perspektiv.

Hegels begreb om bestemt negation er en forudsætning for forståelsen af hans erfaringsbegreb, og derfor indledes der med en redegørelse og diskussion heraf. Herefter følger et afsnit om *bevidst væren*, hvilket er et kernebegreb til forståelsen af erfaringens og den bestemte negations funktion af og betydning i *PhG*. I tredje afsnit redegøres for selve erfaringsbegrebet. Afslutningsvis argumenteres der for den pædagogiske relevans af Hegels begreber. Jeg har i undersøgelsen valgt en bevægelse fra etymologiske perspektiver på begreberne, til tekstnære undersøgelser, og videre til diskussioner af begrebernes betydninger for værket. Denne bevægelse har som formål at skærpe opmærksomheden om de enkelte begreber, inden de indsættes i Hegels system og derved tillade læseren valget mellem at læse med, mod eller fra Hegel selv.

Bestemt negation

Det tyske ord *Negation* er en substantivering af verbet *negieren* der kommer af det latinske verbum *negāre* (*negō*) (Kluge 1989: 501). *Negāre* kan både have betydningen 'at sige nej', 'at nægte/benægte' eller 'at afslå' (Hastrup 1983: 168). På tysk kan *negation* på tilsvarende vis have flere betydninger; 1) afvisning [*Ablehnung*]; 2) ophævelse [*Aufhebung*]; 3) benægtelse [*Verneinung*]. I alle tre betydninger kan *negation* enten forstås som bevægelsen, dvs. som selve opløsningsprocessen, eller *negation* kan forstås som en modsætning der forårsager processen (Scholze-Stubenrecht 1999: 2717).

Ser man i *PhG* bort fra det senere tilføjede *Forord* [*Vorrede*], introducerer Hegel første gang begrebet *negation* i indledningen til *PhG*:

Indem dagegen das Resultat, wie es in Wahrheit ist, aufgefaßt wird, als *bestimmte* Negation, so ist damit unmittelbar eine neue Form entsprungen, und in der Negation der Übergang gemacht, wodurch sich der Fortgang durch die vollständige Reihe der Gestalten von selbst ergibt (Hegel 2009: xlviii).

Begrebet synes her at blive udledt af en tidligere sætning fra starten af samme afsnit, hvori Hegel skriver at "(...) die Darstellung des nicht wahrhaften Bewußtseins in seiner Unwahrheit nicht eine bloß *negative* Bewegung ist" (Ibid.). Negation kan i forlængelse heraf forstås som en udkrystalliseret form af *negativ bevægelse*, og må i det perspektiv forstås som proces. Vender vi tilbage til det førstnævnte citat, synes *negation* også her at henvise til processen, i det der gennem negationen udledes en overgang. Men samme sted får vi også at vide, at *negation* er at forstå som det sande resultat. For Hegel, er *negation* således umiddelbart flersidig og kan ikke alene forstås som blot proces, men også som resultat eller produkt.

Det tyske adjektiv *bestimmt* kommer af verbet *bestimmen* - en sammensætning af *be-* og *stimme* (Scholze-Stubenrecht 1999: 562). Verbal præfikset *be-* udtrykker i denne sammenhæng, at noget tillægges eller tildeles noget, og således kan *bestimmt* i denne forstand forstås som at noget er tillagt eller tildelt en stemme. Hvilken betydning kan vi tillægge det, at noget har en stemme? I en besvarelse heraf kan vi passende finde hjælp i en anden af Hegels egne formuleringer: "Das Nicht ist aber nur, genommen als das Nichts dessen, woraus es herkömmt, in der Tat das wahrhafte Resultat; es ist heimit selbst ein *bestimmtes* und hat einen *Inhalt*" (Hegel 2009: xlviii). Intetheden [Das Nicht] har via sin bestemthed et indhold, og er således ikke et tomt intet, men derimod et bestemt intet. At bestemme noget, betyder for Hegel, at dette *noget* tildeles et indhold. En bestemt negation er derved grundlæggende karakteriseret ved at være en negation med et indhold. Det bliver herigennem samtidig også klarere i hvilken forstand *negation* både er at forstå som proces og produkt, idet det bestemte indhold netop udgør det førømtalte resultat af den negative bevægelse. Helt

overordnet er det her væsentligt at understrege, at negation generelt har en helt central betydning for Hegels tænkning. Med afsæt i Baruch Spinozas (1632-1677) udsagn - *Omnis determinatio est negatio* [Al bestemmelse er negation] - hævder Hegel negationens logiske og ontologiske forrang til eksempelvis affirmation. Det er først og fremmest gennem negationen at filosofien kan afgrænse og differentiere sine begreber og koncepter (Wentzer 2009: 47).

Af de foregående citater fremgår det, at Hegel definerer *bestemt negation* i modsætning til en anden og samtidig usand opfattelse af negation. I denne opfattelse er negation karakteriseret ved *blot* at være en negativ bevægelse. Ved denne form for negation opleves den negerende bevægelse, hvori noget negeres, at resultere i intethed, og man kan for så vidt godt tale om et *resultat*, men eftersom at intethed er indholdstomt, så udgør *resultat* i denne sammenhæng et tomt begreb. Ifølge Hegel er den tomme intethed en abstraktion fra det faktum, at en sådan intethed aldrig vil være tilfældig, men altid vil være en bestemt intethed. En negation vil altid være en negation af noget, og den deraf resulterende intethed vil aldrig kunne være indholdstomt, men vil altid være bestemt som intethed af *det* hvor ud af det er et resultat (Ibid.). Negationens resultat er med andre ord aldrig et tomt intet. Denne opfattelse skyldes alene skepticisernes ensidige og usande abstraktioner. Reelt set er alle negationer således bestemte negationer, da alle negationer udledes af noget konkret, og derfor besidder et bestemt indhold.

Som et forsøg på at konkretisere, og dermed tydeliggøre ovenstående abstrakte fremstilling, vil her forsøges at give et eksempel, skitseret med udgangspunkt i Hegels egen fænomenologiske fremstilling af den *sanselige visheds* [*Die sinnliche Gewißheit*] negative erfaring (Hegel 2009: Kapitel I). Antag en given bevidsthed [*bewußtsein*] for hvilken det virkelige, dvs. sandheden om det værende *i sig*, er det, som præsenterer sig umiddelbart - en bevidst-væren der opfatter sig som direkte forbundet med det virkelig

værende, der enten kan peges på eller henvises direkte til som et *dette her* [*Diese*]. Denne bevidsthedsforestilling møder nu modstand, idet den må erkende, at den i antagelsen af en umiddelbar vished intet unikt kan vide om en given genstand. Bevidstheden er alene bevidst om genstanden som et umiddelbart fremtrædende i et *dette nu*, og det er for så vidt ligegyldigt, om genstanden er nat eller dag. For denne bevidsthed besidder genstanden ingen andre kvaliteter end et universelt *nu* og *her*. Da en bevidsthed om det værende i sig selv kræver af sig selv at kunne udsige noget om den unikke specificitet ved en given ting, ser bevidstheden sig derfor nødsaget til at afvise sin begrebsliggørelse af sandheden. Dette eksempel illustrerer en negativ bevægelse, hvori en bestemt forestilling afslører sig som indeholdende en modsigelse, og som derfor må opgives. Set fra skepticistens abstrakte og usande perspektiv forlader bevidstheden sin opfattelse tomhændet. Den efterlades i et tomt intet med en indholdstom negation uden andet end tilfældets mulighed tilbage til at kunne etablere en ny plausibel begrebsliggørelse af al sand væren. Hegel derimod peger med sit begreb om bestemt negation på, at vi i sådanne tilfælde aldrig forlader vores opgivne forestillinger tomhændede. Vi forlader dem med det sande resultat af den bestemte negation. Altså med en negation, som viser tilbage til den forestilling, hvorudfra den opstod. At Bevidstheden, som *sanselig vished* ikke er absolut viden om alt værende udgør i positiv forstand negationen stemme, altså et bestemt indhold og i den henseende er en bestemt negation samtidig også en affirmation, nemlig af det forhold, at absolut viden ikke kan erkendes umiddelbart gennem sanselig vished.

Bevidst væren

Af foregående afsnit fremgår det, at en bestemt negation er resultat af bevægelse, og at en sand erkendelse af dens indeholdte resultat afhænger af opfattelse, hvilket vil sige en aktivitet. En bestemt negation relaterer sig således altid til et på en gang erkendende og handlende subjekt, med hvilket

den både som proces og som resultat indgår i et dialektisk forhold. Dette subjekt er menneskets *Bewußtsein*, hvilket mest præcist oversættes til bevidst-væren. Ved at erstatte suffikset *-hed* med *-væren* understreges det bevidste som en virkelig og tidslig bevægelse og samtidig understreges også det bevidstes dialektiske relation til det objektivt værende (Sørensen 2010: 139). Hegel skelner mellem to former for bevidst-væren. Den ene og eksplicit mest beskrevne er *naturlig bevidsthed* (Hegel 2009: xlvi). Den naturlige bevidsthed er karakteriseret ved at opfatte sig selv som virkelig viden, men er det ikke, på nær i sin endelige og absolutte form. Det er endvidere kendetegnende for den naturlige bevidsthed at forfalde til en ensidig beskuen af en given negation af dets begreb (for sig) [*Begriff*] om sand viden, og derved stirrer den sig blind på *das Nichts* (Ibid.; xlvi). Den bestemte negation i *PhG* er i den forstand altid et resultat af den naturlige bevidstheds aktivitet, mens erkendelsen af negationens positive resultat ikke eksisterer for den naturlige bevidsthed selv. I det følgende vil den naturlige bevidsthed blot blive benævnt som bevidstheden.

Den anden form for bevidst-væren, som indgår i *PhG*, benævnes ikke eksplicit som en bevidsthed, men kan opsummeres som *filosofisk bevidsthed*, hvilken fortrinsvis repræsenteres af Hegel i sin egenskab af forfatter, men den formidles også til læseren selv. Derfor henviser Hegel oftest til den filosofiske bevidsthed som et *for os* [*für uns*], hvilket også vil gøre sig gældende i denne undersøgelse. Det, som grundlæggende adskiller dette os fra bevidstheden er en forståelse af negationens bestemthed, hvilken Hegel understreger som nødvendig for forståelsen af den filosofiske betydning af *PhG* - resultatet af et usandt begreb om sand viden må altid forstås som: "(...) ein Resultat, welches das enthält, was das vorhergehende Wissen Wahres an ihm hat" (Ibid., s. lii). Forståelsen af den bestemte negations positive indhold gør nemlig læseren i stand til at forstå dannelsen af den absolutte viden, bag om ryggen på bevidstheden, og dermed forstå udgangspunktet for, og tilblivelsen af, den sande videnskab. Læseren er dog

ikke før værkets afslutning fuldt ud indviet i den absolutte viden, og er i den forstand fortsat selv en naturlig bevidsthed. I og med at læseren er Hegels samtidige, eller efterfølger, har læseren dog mulighed for at benytte *PhG* som en dannelsesstige, og er dermed ikke nødsaget til at hengive sig til intetheden og gennemleve fortvivlelsens vej.

Som aktivitet udspringer en bestemt negation primært af en bestemt egenskab ved bevidstheden. En bevidsthed er, ifølge Hegel, altid en bevidsthed om *noget*. Dette *noget* er på en og samme tid et *noget*, som bevidstheden ikke er, og som den derfor forholder sig til, idet den distancerer sig fra det samtidig med, at den relaterer sig selv til denne overfor stående genstand [*Gegenstand*] (Hegel 2009: 1). Bevidst væren om noget skaber implicit en distinktion mellem hvad genstanden er *for* bevidstheden, dennes viden [*Wissen*] og hvad den er *i sig* selv, i sandhed [*Wahrheit*]. I det omfang der er overensstemmelse mellem bevidsthedens forestilling om genstanden *for sig* og genstanden som den fremtræder *i sig*, da opfatter bevidstheden sig som sand bevidsthed. Som tidligere nævnt er dette just hvad bevidstheden umiddelbart gør, men idet den konfronteres med en modsigelse, en uoverensstemmelse mellem begreb og genstand, da må bevidstheden i sin eksisterende skikkelse nødvendigvis negeres. I sin simpleste form er en bestemt negation således altid en konsekvens af en uoverensstemmelse mellem begreb og genstand, hvilket for bevidstheden er en selvmodsigelse, da begge så at sige tilhører en og samme bevidsthed.

Idet bevidstheden, som konsekvens af sin immanente selvmodsigelse mellem begreb og genstand, erkender sig selv som usand, da antager bevidstheden en ny forestilling om sand viden. Principielt set er det muligt for bevidstheden at ignorere selvmodsigelsen og ængsteligt holde fast i sin forestilling, men i denne selvfornektelse vil den aldrig kunne finde fred. Ser man bort fra skepticismen og ængsteligheden, så er det bevidsthedens natur at ville en overensstemmelse mellem begrebet for sig og genstanden i sig. I denne stræben er bevidstheden nødsaget til at overskride sig selv, og

vedblive med at danne nye begreber indtil overensstemmelse opnås og således følges en bestemt negation, som udgangspunkt, altid af dannelsen af en ny forestilling om sandheden for sig. Det konkrete indhold af den forudgående negation bestemmer skikkelsen af det nydannede begreb. Bevidstheden kan således ikke danne sig hvilket som helst tilfældig begreb, men må tage sit udgangspunkt i negations bestemthed (Hegel 2009: xlix).

For Hegel er negationerne i *PhG* dog ikke alene bestemte, men også nødvendige. Hermed understreger Hegel, at med negationen af en given bevidsthedsform, følger nødvendigvis dannelsen af én bestemt ny bevidsthedsform. Det bevidste værens dannelse er ikke en tilfældig udflugt, men en nødvendig rejse, hvis rute er den eneste mulige. Hegel synes dog ikke eksplicit at retfærdiggøre denne nødvendighed i *PhG*, men antager den som en grundpræmis (Huggler 2009: 20). Værkets struktur er i Hegels forstand en nødvendig struktur, som blot er en logisk konsekvens af forfatteren og læserens betragtning af bevidstheden i dets mange forskellige, men altså nødvendige skikkelser. Ønsker læseren at forstå værket på Hegels betingelser, må denne præmis accepteres, men det er dog også muligt at læse værket uden at acceptere dets struktur som nødvendig. Eksempelvis fremhæver Max Horkheimer (1895-1973), i *Zur Problem der Wahrheit* (1935), Hegels begreb om den bestemte negation og hans dialektiske metode for at inkludere bevidsthedens materielle betingethed og dermed tage denne seriøs i sin søgen efter sandhed (Horkheimer 1993: 184). Omvendt anser Horkheimer Hegels doktrin om en absolut sandhed, som en nærmest religiøs tro, der ifølge Horkheimer kan tilskrives Hegels tilhørsforhold til den idealistiske tænkning og dennes bestræbelse på at overkomme samfundets antagonismer gennem tænkningen. I sin udvikling af kritisk teori inddrager Horkheimer således selv dialektik, men afviser forestillingen om en absolut sandhed. Der findes ingen "eternal riddle of the world" (Ibid.: 191), men samtidig betyder dialektikkens frigørelse fra Hegels lukkede system, ifølge Horkheimer, også, at den dialektisk affødte teori nu

reelt forbindes til menneskets skæbne som et historisk og forgængeligt produkt (Ibid.).

Erfaring

For Hegel er den fænomenologiske fremstilling af bevidsthedens dannelse resultatet af en nødvendig progression. I *PhG* forekommer således en lang række af bestemte negationer, alle med deres bestemte indhold. For hver ny skikkelse bevidstheden antager, dvs. for hver figur af begreb og genstand, akkumuleres indholdet af de forudgående negationer i bevidstheden som momenter, og definerer dannelsen af senere skikkelser. For hver gennemlevede negation skærper og afgrænser bevidstheden sit begreb om det absolut sande, og erkendelsen deraf, hvilket for Hegel resulterer i en rækkefølge [*Reihe*] som i virkeligheden er "(...) die ausführliche Geschichte der *Bildung* des Bewußtseins selbst zur Wissenschaft" (Hegel 2009: xlvii). Det er i denne forstand, at man kan tale om, at bevidstheden, gennem negationens bestemthed, *ophæves*. Det er dog kun *for os*, som læsere, at negationen anskues som en ophævelse og som en sammenhængende bevægelse i bevidstheden selv. For bevidstheden opleves dens nye skikkelse som en ny genstand, den står overfor. En skikkelse af sand viden, der for bevidstheden *tilfældigt* dukker op af det tomme intet, som en radikal ny begyndelse. Hvor *PhG* for læseren derfor er en sammenhængende og systematisk dannelse, opleves den af bevidstheden som en usammenhængende kollage af tilfældige skikkelser, der glemmes i samme øjeblik de negeres. Carl-Göran Heidegren har i sin grundige analyse af *PhG* fremhævet, bevidstheden som netop at være karakteriseret ved sin glemsomhed, hvilket for Heidegren samtidig rejser spørgsmålet om, hvorvidt Hegel tilskriver bevidstheden en unødvendig naivitet, for hvorfor skulle denne principielt være ude af stand til at forstå *at* og *hvordan* en skikkelse hænger sammen med en tidligere? (Heidegren 1995: 83). Dette

spørgsmål forlades i denne omgang åbent, da det her vil være for vidtrækkende.

Det tyske ord *Erfahrung* er en substantivering af verbet *erfahren*, der oprindeligt betød *gennemrejse*, så senere *at lære et land at kende* og til sidst *at lære at kende* generelt (Kluge, 1989: 185). I *Einleitung* præsenterer Hegel sit erfaringsbegreb, som et overordnet begreb for bevidsthedens dialektiske bevægelse, foranlediget af dennes egen søgen efter overensstemmelse mellem begreb og genstand:

Diese *dialektische* Bewegung, welche das Bewußtsein an ihm selbst, sowohl an seinem Wissen als an seinem Gegenstande ausübt, *insofern ihm der neue wahre Gegenstand* daraus *entspringt*, ist eigentlich dasjenige, was *Erfahrung* genannt wird (Hegel 2009: lii).

For Hegel er erfaringer omfattende og kraftfulde i den forstand, at de ikke blot er en tilføjelse til bevidstheden, men ændringer af bevidstheden. Det, at erfaringen er en selvudøvende dialektisk bevægelse mellem begreb og genstand betyder, at bevægelsen, gennem negationen, ændrer både begreb, genstand og bevidsthed. For Hegel er erfaringen resultatet af de gennemlevede negations bestemthed. En bevidsthed, som måtte have set og oplevet mangt og meget, men alene er blevet bekræftet i alt og aldrig er vandret via fortvivlelsens vej, vil i denne forstand ikke besidde nogen erfaring.

Gennem sin fremhævelse af erfaringens dialektiske karakter understreger Hegel også erfaringen som et resultat af bevidsthedens aktivitet. Trods bevidsthedens oplevelse deraf er det ikke muligt for bevidstheden at gøre sig nogen former for erfaring ved passivt at afvente input fra sin omverden. Erfaringen forudsætter en bestemt negation. Denne forudsætter negationen af et bestemt *noget*. Bestemmelsen af dette *noget* må nødvendigvis være resultatet af bevidsthedens aktivitet, hvad end denne selv er bevidst om sin aktivitet eller ej. Dertil skal det yderligere tilføjes, at den nødvendige bestemmelse af det negerede, i sig selv, er en negation, da

Hegel jo, som nævnt, tilslutter sig Spinozas *Omnis Determinatio est Negatio*.

Som tidligere omtalt drives menneskets bevidsthed frem af sin higen efter overensstemmelse mellem sin forestilling om sand viden for sig og genstanden i sig. For bevidstheden er dens forestilling om viden udtryk for sand viden i det omfang, der forekommer at være overensstemmelse. Oplever bevidstheden imidlertid dissonans mellem begreb og genstand, foranlediges den til en grundigere sammenligning med det mål for øje, at skabe overensstemmelse igen. Denne bevægelse resulterer kun i erfaring såfremt, at den resulterer i, at en ny sand genstand udspringer heraf, dvs. resulterer i ophævelse. Umiddelbart kan det i forbindelse med en sådan uoverensstemmelse, forekomme tilstrækkeligt for bevidstheden blot at tilpasse sit begreb om viden til genstanden, men i ændringen af sin viden ændres nødvendigvis også genstanden selv. Hegel begrundet dette med, at "mit den Wissen wird auch er [Genstanden] ein anderer, denn er gehörte wesentlich diesem Wissen an" (Hegel 2009: lii). At genstanden essentielt set tilhører bevidsthedens viden skyldes, at genstanden for Hegel ikke alene er materie, men først og fremmest også er en bestemt form, mod hvilken bevidstheden har været rettet. Genstandens form er kun i kraft af bevidstheden. På baggrund af sin indre selvmodsigelse, og dermed sit mislykkede forsøg på at begribe denne genstandens sande form, antager bevidstheden en ny skikkelse. På baggrund af negationens bestemte indhold, og den givne bevidsthedsskikkelses øvrige indeholdte momenter af tidligere erfaringer, retter bevidstheden sig, i sin nye skikkelse, imidlertid mod en ny genstand. Det er igennem denne dialektiske bevægelse, at bevidstheden genererer nye erfaringer i form af momenter, der i egenskab af deres negative indhold bestemmer bevidsthedens dannelse (Sørensen 2010: 140).

For at konkretisere denne bevægelse yderligere genoptages her eksemplet fra tidligere. Vi forlod den sanselige vished, efter at skikkelsens

antagelse om, at sandheden præsenterer sig umiddelbart, oplevede modstand, idet forestillingen om det sande væren, som *her* og *nu*, viste sig som universelt og derved ubestemt. Målet for den sanselige vished er nu igen at finde overensstemmelse mellem sin viden for sig og genstanden i sig. I første omgang søger den at fastholde sin umiddelbare vished om en specifik genstand, men nu ved at begrunde visheden i *jegets* [*das Ich*] umiddelbare vished om dets sansning af genstandens fremtræden. Dette *Jeg* viser sig dog at være tilsvarende alment, da *jeget* ikke alene udtrykker et singulært jeg, men derimod alle *jeg'er* og således ikke udtrykker noget specifikt (Hegel 2009: 5). Den sanselige vished antager derfor nu en ny strategi i sit forsøg på at fastholde sin umiddelbare vished. Med ønske om at forhindre genstanden i igen at blive til en universel genstand, søger den sanselige vished at fokusere eksklusivt på *den* specifikke genstand som er for *mig* her og nu. Ved at ekskludere alle andre *her'er*, *nu'er* og *jeg'er* fra dets opmærksomhed, og ensidigt vende sin bevågenhed mod *dette* umiddelbare her og nu, søger den sanselige vished at sikre sin umiddelbare vished om den specifikke genstand. Den sanselige vished *udpeger* [*Zeigen*] det *noget* hvorom den er bevidst, men igennem udpegningen mistes dets værendes umiddelbarhed, som ellers var den sanselige visheds oprindelige genstand. Det *nu*, som udpeges, besidder ikke længere sandheden at *være*, men *har været*. Som Hegel skriver: "was *gewesen* ist, ist in der Tat *kein Wesen*; es **ist** nicht, und um das Sein war es zu tun" (Ibid: 6). Den sanselige vished ser det dog som sin eneste logiske udvej at fastholde sin udpegning. Igennem udpegningen opstår derved en ny genstand for den sanselige vished, som i denne form nu ikke længere alene er karakteriseret ved sin *væren*, men samtidigt også ved sin *ikke-væren*, dvs. sin negation (Ibid.: 7). Dette er det positive resultat af den bevidsthedens første erfaring, og i sin nye skikkelse søger bevidstheden at begribe genstanden i sin nye form.

Ifølge Heidegren kan processen for bevidsthedens immanente kritik anskues som to bevægelser. Første bevægelse er *revisionsproceduren*, hvori bevidstheden søger at etablere overensstemmelse ved at revidere sit begreb. Anden fase er *tilblivelsesproceduren*, hvori bevidsthedens nye genstand bliver til (Heidegren 1995: 82). Denne opdeling er illustrativ, idet den kan tydeliggøre forskellen mellem bevidsthedens oplevede erfaring og dens egentlige erfaring, som dog kun er synlig for Hegel og læseren. *For os* er revisionsproceduren og tilblivelsesproceduren to bevægelser i en samlet proces, men denne sammenhæng er ikke for bevidstheden. Idet revisionsproceduren fører til negation, så oplever bevidstheden at ende i en tom intethed, hvorfra det blot må afvente at tilfældet bringer et nyt begreb om sand viden. Derfor oplever bevidstheden også sin nye genstand som kommende andetsteds fra. Den erkender ikke sammenhængen mellem revisionen og tilblivelsen, mellem sin fortvivlelse og sin dannelse. Men uanset bevidsthedens manglende erkendelse, så eksisterer den bestemte negation for den i kraft af momenter indeholdt i dens erfaring. Det er ifølge Hegel derfor, at bevidstheden, i sin dannelse, altid gør sig det sande resultat af erfaringen, men tilsvarende glemmer det straks derefter, for at gøre den samme bevægelse igen (Hegel 2009: 8).

Pædagogik, negation og erfaring

Afslutningsvis vil jeg i nærværende afsnit argumentere for Hegels negations- og erfaringsbegrebs pædagogiske relevans.¹ Det er i denne sammenhæng dog ikke muligt at udfolde alle perspektiver til fulde, men blot, i bred forstand, at opridse enkelte af de centrale spørgsmål og svar hvormed Hegels begreber kan udfordre pædagogikken. Med afsæt i Erling Lars Dales (1947-2011) definition, er pædagogik, i denne sammenhæng,

¹ Grundet undersøgelsens fokus, afgrænser jeg mig i denne sammenhæng fra en udførlig inddragelse af Hegels dannelsesbegreb [*Bildung*], som ellers er et helt centralt begreb i Hegels pædagogiske tænkning. Se fx Huggler 2011 og Sørensen 2013.

forstået bredt som ”vittenskapen om oppdragelse og undervisning” (Dale 1972: 9).

De pædagogiske perspektiver antydes allerede kraftigt af begrebernes betydning i *PhG*. Hegels mål for værket er på flere måder pædagogisk, idet han med dette søger at rodfæste et, i hans øjne, nødvendigt fundament for absolut viden. Nok er *PhG*, som førnævnt, en genvej, men det er vel at mærke en genvej, der ikke søger uden om fortvivlelsens vej. I stedet bevæger *PhG* sig, så at sige, hen over bevidsthedens negative erfaringer, og det i et tempo, der tillader læseren at fange fortvivlelsens detaljer i forbifarten. Kvaliteten af den stige Hegel tilbyder sine læsere består ikke så meget i det tempo, hvormed den tillader læseren at komme fra A til B, men primært i kendskabet til negationernes bestemte indhold og i den forstand, en bevidst tilegnelse af åndens erfaringer. *PhG* er således kun en genvej, som alternativ til åndens fortvivlede vej, hvorimod den i lyset af Hegels erkendelse af den absolutte viden, nærmere må betragtes som en nødvendig omvej. Den mest direkte vej til den absolutte viden ville være at gå direkte til sidste kapitel og springe resten af værket over, men denne vej fører ikke til den form for erkendelse som Hegel ønsker. Der er således en kvalitativ forskel på erkendelsen, som afhænger af den erfaring hvormed læseren møder Hegels absolutte videnskab. En forskel, som nødvendiggør læserens omvej over *PhG*, idet den forudsætter de bestemte negationers konkrete erfaringer. Begrebernes pædagogiske relevans understreges på denne måde i høj grad af Hegel selv, men dog alene inden for den begrænsede horisont af Hegels eget filosofiske projekt.

Det er min klare opfattelse, at de pædagogiske perspektiver af Hegels erfarings- og negationsbegreb rækker ud over deres betydning i *PhG*, hvilket jeg vil argumentere for i den resterende del af dette afsnit. I denne videre udfoldelse af begrebernes pædagogiske perspektiver er det dog vigtigt at sondre skarpt mellem Hegels egen forståelsesramme og en moderne pædagogisk forståelsesramme. Hvor jeg i lyset af sidstnævnte, vil tage

udgangspunkt i det enkelte menneskes udvikling, har Hegel i *PhG* fokus på åndens dannelse, hvilket er at forstå som en fælles ånd - et fælles bevidst-væren. Endvidere relaterer erfaringsbegrebet, i *PhG*, sig alene til bevidst-værens begreb om sand viden, hvor jeg diskuterer det i relation til vidensdannelse i en mere generel forstand.

Anskuet som et udtryk for erfaringens væsen og betydning for menneskets udvikling i generel forstand, da bliver Hegels erfaringsbegreb centralt for pædagogikken - både teoretisk og praktisk. Først og fremmest antages der hermed en forbindelse mellem pædagogisk praksis, fx opdragelse, dannelse og undervisning, og erfaring. Denne forbindelse er endvidere central, idet den er afgørende for den personlige udviklings mulighed, uanset om det gælder viden, kundskaber, adfærd eller andet. En professionel pædagogisk praksis er i denne henseende tvunget til at tage afsæt i den enkeltes erfaring, da udgangspunktet for udvikling er negation af den aktuelle erfaring. En pædagogisk praksis opnår således ikke udvikling ved udefra at opstille en række positive målsætninger, hvis betydning ikke *rækker ind* i den aktuelle erfaring og dennes begrebsliggørelse af det givne sagsforhold. I forlængelse af den bevidsthedsmæssige dialektik mellem begreb og genstand, er den enkeltes aktuelle erfaring ikke kun bestemmende for *om* noget erkendes som sandt eller falsk, men også for *hvad* der overhovedet opleves erkendeligt og erkendelsesværdigt. Det nødvendige *afsæt* skal således forstås bredt, og indbefatter også den aktuelle erfarings mulige horisonter for erkendelse. Horisont forstås her, i forlængelse af Hans-George Gadamer (1900-2002), som "(...) der Gesichtskreis, der all das umfaßt und umschließt, was von einem Punkte aus sichtbar ist" (Gadamer, 1972: 286).

I og med erfaringens konkrete indhold determineres gennem negation, får også dette begreb en central pædagogisk betydning. De *afsæt* som må tages i erfaringen, er et negerende afsæt, hvis bevægelse er karakteriseret ved en søgen væk fra, eller ud af, en (for)tvivlende situation.

Pædagogikken må helt generelt tænke sine normalt positivt formulerede mål, som negationers bestemtheder, dvs. som det positive resultat af negationen af bestemte erfaringer. En pædagogisk målsætning realiseres ikke ved blot at opstille et tydeligt anvist mål foran den eller de involverede personer. Målsætninger realiseres derimod gennem bestemmende negationer, som opstår i mødet med det stofs modstand, der formår at forstyrre den aktuelle begribelse af et givent forhold tilstrækkeligt til, at man i fortvivlelse forlader sit oprindelige begreb, og på baggrund af den negative erfaring ophæver sig til en ny begribelse af samme forhold. En lærers opgave vil på denne baggrund være, at facilitere mødet mellem eleven og et relevant 'forstyrrende' stof, for derved at bringe tvivlen ind i elevens erfaringshorisont.

Med et afsæt i *PhGs* erfaringsbegreb, mener jeg dog ikke, at pædagogikken vil lukke sig om den enkelte person og at en given undervisningssituation vil blive entydigt elevcentreret. Den givne erfaring er formet i et samspil med omverdenen. Det er modspillet fra de genstande, personer stilles overfor, dvs. stoffet som omgiver mennesket, der udfordrer til at overskride den aktuelle erfaring. Hermed afskriver et afsæt i erfaring ikke den pædagogiske relevans af pædagogens, underviseren eller samfundets egne erfaringer. Disse erfaringer er netop også relateret til stoffet omkring os, og kan derfor hjælpe til at angive, hvilket stof der yder hvilke former for modstand, og derved er relevante i forhold til at udfordre en given erfaringshorisont.²

I forlængelse heraf trænger spørgsmålet om negationernes nødvendighed sig imidlertid på. Hos Hegel findes der som nævnt kun en bestemt og nødvendig vej til målet, men denne nødvendighed knytter sig også til Hegels helt konkrete mål. Erkendelsen af den absolutte viden forudsætter en systematisk opbygning af en erfaring bestående af en række

² Se Huggler (2011: 239) for en diskussion af dette perspektiv.

momenter, som sætter et krav om bestemt rækkefølge for erfaringsprocessen. I en pædagogisk kontekst kunne man sige, at realiseringen af et bestemt mål kræver realiseringen af forskellige figurer i en nødvendig rækkefølge, som igen kræver en helt bestemt række af negationer, som kun efterlader én eneste mulig vej. Inspireret af Horkheimer kan man også vælge at afvise påstanden om en "eternal riddle of the world", men hermed undslippes spørgsmålet om nødvendighed ikke. For, omend en given pædagogisk målsætning måtte have flere end én mulighed for sin realisering, da afskriver selve målet, for så vidt det rummer en bestemthed, også en lang række muligheder. Formuleret negativt, er der nødvendigvis veje, som ikke er farbare.

En anden interessant diskussion som kan rejses i forlængelse af Hegel, er spørgsmålet om det bevidste værens karakteristiske glemsomhed, som jeg, i et pædagogisk perspektiv, vil hævde har stor indflydelse på, hvordan det autoritative forhold i den pædagogiske relation anskues. Pga. sin glemsomhed kan bevidstheden kun opleve sin erfaringsproces som tilfældig, hvilket Heidegren, som nævnt, finder at være en tvivlsom naivitet. Forskellen på, om det erfarende subjekt er bevidst om sammenhængen for sin proces, har ikke alene betydning for processen i sig selv, men også for spørgsmål om autoritet. Hvis eleven, pga. sin glemsomhed, ikke vil kunne forstå den strukturelle nødvendighed af sin proces, da er det ikke muligt for den pædagogiske autoritet at legetimere sin praksis over for eleven; i hvert fald ikke i sin helhed. Idéen om ansvar for egen læring vil i denne optik have sine klare begrænsninger, og læreren vil ikke have andet valg end at gå bag om ryggen på eleven. Afviser man omvendt den manglende evne til at erkende *at* og *hvordan* erfaringens figurer relaterer sig til hinanden, da åbnes netop for en diskussion af, i hvilket omfang elevens autonomi bør gøres til pædagogikkens egentlige udgangspunkt, og med hvilken ret de pædagogiske processor kan foregå bag om ryggen på de involverede.

Det er som sagt vigtigt at understrege, at de fremlagte pædagogiske perspektiver for begreberne er et forsøg på at videretænke Hegels begreber og at de i dette forsøg ikke modsvarer Hegels egen brug af begreberne. Ikke desto mindre håber jeg her at have antydnet den pædagogiske værdi af det tankegods, der er at hente i Hegels filosofi. Særligt negationens betydning for pædagogikken fremstår for mig at se, som et vigtigt perspektiv for den aktuelle pædagogiske debat – ikke mindst pga. dets fravær. I politisk henseende er der et stigende fokus på strammere målstyring, og mere systematisk evaluering, hvilket bl.a. har medført en række reformer, som i praksis søger at efterleve disse krav med et øget fokus på bl.a. synlig læring og klare mål. Negationens betydning for målstyringen indgår dog hverken i den politiske debat eller i de formelle refleksioner over praksis. Ligeledes er negationen fraværende fra det indhold som ønskes evalueret. Det er alene det positivt tilføjede resultat, som tælles i det pædagogiske regnskab. Hvis negative erfaringer overhovedet medregnes, da tæller de som oftest som tomme intetheder – spildtid, som nødvendigvis trækker ned i de pædagogiske regnskaber. Et lignende billede genfindes også i store dele af den pædagogiske faglitteratur, hvor det som oftest er de positive elementer, der fremhæves frem for de negative. I lyset af denne artikels tema, forekommer det i en vis forstand ironisk, hvordan den pædagogiske bevidstheds aktuelle figur synes karakteriseret ved sin glemsomhed i forhold til negationens betydning for pædagogikkens stræben mod en større viden.

Litteraturliste

- Dale, E. L. (1972). Pædagogikk og samfunnsforandring – om betingelsene for en frigjørende pedagogikk. København: Christian Ejlers' Forlag.
- Gadamer, H.-G. (1972). *Wahrheit und Methode*. Tübingen: J. C. B. Mohr.
- Hastrup, T. (1983). Gyldendals røde ordbøger - Latin-dansk Ordbog. Danmark: Gyldendal.
- Hegel, G. W. F. (2009 [1807]). *Phänomenologie des Geistes, und Rede 1809*. Milton Keynes: Dodo Press.
- Heidegren, C.-G. (1995). *Hegels Fenomenologi – En analys och kommentar*. Stocholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Horkheimer, M. (1993 [1935]). On the Problem of Truth. I *Between Philosophy and Social Science - Selected Early Writings* (s. 177-215). London: The MIT Press.
- Huggler, J. (2009). Hegel's Phenomenology of Rationality. I Sørensen, A., Raffnsøe-Møller, M. & Grøn, A. (Red.), *Dialectics, Self-consciousness and Recognition - The Hegelian Legacy* (s. 13-40). Sverige: NSU Press.
- Huggler, J. (2011). Georg Wilhelm Friedrich Hegel: Erfaring og fremmedgørelse. I Steinsholt, K. & Løvlie, L. (Red.), *Pedagogikkens mange ansigter - Pedagogikkens idéhistorie fra antikken til det postmoderne*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kluge, F. (1989). *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Scholze-Stubenrecht, W. (1999). *Duden - Das große Wörterbuch der deutschen Sprache*. Mannheim: Dudenverlag.
- Sørensen, A. (2010). *Om videnskabelig viden. Gier, ikke og ismer*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.

- Sørensen, A. (2013). Hegel – Fremmedgørelse, sprog og frihed. I Straume, I. S. (Red.), *Danningens Filosofihistorie*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Wentzer, T. S. (2009). Exposition and Recognition. I Sørensen, A., Raffnsøe-Møller, M. & Grøn, A. (Red.), *Dialectics, Self-consciousness and Recognition – The Hegelian Legacy* (s. 44-65). Sverige: NSU Press.